การประเมินโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียง ของโรงเรียนเทศบาลบ้านโนนชัย

บทนำ

สภาพสังคมไทยในปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งด้านเทคโนโลยีการสื่อสาร การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ตลอดจนการแข่งขันทางด้านการศึกษาเศรษฐกิจ ทำให้คนประสบปัญหาต่างๆนานา เช่น ปัญหาการเรียน การไม่มีงานทำ การปรับตัว ซึ่งนับวันจะทวีความรุนแรงมากขึ้น ส่งผลให้ผู้เรียนต้องพยายามปรับตัวเพื่อดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างราบรื่นและมีความสุข ถ้าบุคคลใดไม่สามารถปรับตัวได้ก็ทำให้เกิดความคับข้องใจ ขัดแย้งในใจ วิตกกังวลซึ่งหากปล่อยไว้เป็นเวลานานก็จะก่อให้เกิดปัญหาที่รุนแรงได้ เช่น ปัญหาโรคจิต โรคประสาท โรคเครียด ปัญหาอาชญากรรมและผลักดันให้ผู้เรียนแสดงพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ เช่นติดสารเสพติด ทะเลาะวิวาท ลักขโมย มีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควร เบี่ยงเบนทางเพศ ฆ่าตัวตาย เป็นต้น

(ธีระพร สุวรรณโน, 2555 : 96 – 97)

ปัจจุบันประเทศไทยประสบกับปัญหาการอบรมศีลธรรมให้กับเด็กและเยาวชนซึ่งมีสาเหตุมาจากพ่อแม่ผู้ปกครองไม่มีการอบรมศีลธรรมให้แก่เด็ก เด็กออกจากบ้านแล้วไปไม่ถึงโรงเรียน ไม่มีการพาเด็กไปวัด ไม่นิมนต์พระสงฆ์มาสอนในโรงเรียน บ้าน วัดและโรงเรียนแยกกันทำหน้าที่ เมื่อทั้งพ่อแม่ผู้ปกครองพาเด็กไปวัดพระสงฆ์ไม่ทำหน้าที่อบรมศีลธรรมแก่เด็ก หรือเมื่อโรงเรียนนิมนต์พระสงฆ์ไปสอนที่โรงเรียนก็มีพระสงฆ์ไม่เพียงพอโรงเรียนคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงจึงเกิดขึ้น (พระเทพโสภณ(ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2555 :25 – 27)

1. วัตถุประสงค์ของการประเมิน

การประเมินโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงของโรงเรียนเทศบาลบ้านโนนชัย มีวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. เพื่อประเมินบริบทของโครงการเกี่ยวกับความสอดคล้องระหว่างวัตถุประสงค์ของโครงการกับนโยบายของสังกัดเทศบาลนครขอนแก่นนโยบายโรงเรียน และความจำเป็นของโรงเรียน

2. เพื่อประเมินปัจจัยนำเข้าของโครงการเกี่ยวกับความเหมาะสม/เพียงพอของกิจกรรมย่อย 4 กิจกรรม เกี่ยวกับบุคลากร วิทยากร งบประมาณ การบริหารจัดการ ระยะเวลา สถานที่วัสดุอุปกรณ์ ความรู้ความสามารถของคณะทำงาน การสนับสนุนของฝ่ายบริหารโรงเรียน ผู้ปกครอง และบุคลากรในชุมชน

3. เพื่อประเมินประสิทธิภาพของกระบวนการดำเนินงานตามโครงการเกี่ยวกับความร่วมมือของคณะทำงานและผู้เกี่ยวข้อง ปฏิทินการปฏิบัติงาน บทบาทหน้าที่ ขั้นตอน จุดเด่น จุดด้อย การนิเทศติดตามผลและสิ่งที่ต้องแก้ไขในการดำเนินงาน

4. เพื่อประเมินผลผลิตของโครงการเกี่ยวกับพฤติกรรมคุณธรรมจริยธรรมที่เกิดกับผู้เรียนจากการพัฒนาตามหลักภาวนา 4

5. เพื่อประเมินผลกระทบของโครงการ

โรงเรียนคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงต่อบ้าน วัด โรงเรียนซึ่งได้แก่ประโยชน์และผลดีของการดำเนินการตามโครงการโรงเรียนคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงที่มีต่อบ้าน วัด โรงเรียน

2. ขอบเขตของการประเมิน

1. ขอบเขตของการประเมินโครงการ ได้แก่ โครงการโรงเรียนคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียง ของโรงเรียนเทศบาลบ้านโนนชัยซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมย่อย 4 กิจกรรมดังนี้

1.1 กิจกรรมเสริมเนื้อหาสาระตามหลักสูตร ได้แก่

1.1.1 พิธีแสดงตนเป็นพุทธมามกะ

1.1.2 ประกวดมารยาทชาวพุทธ

1.1.3 กิจกรรมค่ายพุทธบุตร (ตามสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา)

1.1.4 กิจกรรมการบริหารจิตเจริญปัญญา

1.1.5 เรียนธรรมศึกษา สอบธรรมศึกษา (นักธรรมตรี –นักธรรมโท)โดยมีพระสงฆ์มาเป็นพระวิทยากร

1.1.6 บรรพชาสามเณรฤดูร้อน

1.1.7 กิจกรรมบูรณาการการเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงตามกลุ่มสาระการเรียนรู้

1.2 กิจกรรมประจำวัน ประจำสัปดาห์ ได้แก่

1.2.1 กิจกรรมหน้าเสาธงเช่น

- กิจกรรมที่กระทำเพื่อรำลึกถึงชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ (ก่อนเคารพธงชาติ)
- กิจกรรมไหว้พระสวดมนต์ แผ่เมตตา สมาทานศีล และสงบนิ่ง (ทำสมาธิ)
- กิจกรรมพุทธศาสนสุภาษิตวันละบท
- กิจกรรมน้องไหว้พี่ (ในแถวหน้าเสาธง)
- กิจกรรมเดินแถวเข้าห้องเรียนอย่างมีสติ เช่น เดินพร้อมท่องคติธรรม เข้าห้องเรียน

1.2.2 กิจกรรมทำความดีระหว่างวัน เช่น

- กิจกรรมเดินอย่างมีสติเข้าโรงอาหาร
- กิจกรรมกล่าวคำพิจารณาอาหารก่อนรับประทานอาหาร
- กิจกรรมรับประทานอาหารอย่างมีสติ เช่น มีกติกาว่า ไม่ดัง ไม่หก ไม่เหลือ

- กิจกรรมขอบคุณหลังรับประทานอาหาร
- กิจกรรมนั่งสมาธิ 1 นาที ก่อนเรียน (อาจให้นักเรียนทำพร้อมกันหน้าห้องเรียน)

1.2.3 กิจกรรมก่อนเลิกเรียน

- กิจกรรมไหว้พระสวดมนต์
- กิจกรรมรำลึกพระคุณของผู้มีพระคุณ
- กิจกรรมท่องอาขยาน/สูตรคูณสร้างสมาธิ

1.2.4 กิจกรรมประจำสัปดาห์

- กิจกรรมสวดมนต์สรภัญญะประจำสัปดาห์
- กิจกรรมทำบุญตักบาตรประจำสัปดาห์
- อบรมคุณธรรมจริยธรรมวันสุดสัปดาห์

1.3 กิจกรรมเนื่องในโอกาสวันสำคัญทางศาสนาดำเนินการจัดกิจกรรมดังนี้

1.3.1 กิจกรรมวันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันมาฆบูชา วันเข้าพรรษา สถานศึกษา ผู้ปกครอง ชุมชน วัด ร่วมจัดกิจกรรมดังนี้

- ทำบุญตักบาตร
- ฟังพระเทศน์
- เวียนเทียนที่วัดหรือสถานศึกษา
- ทำสมาธิ
- บำเพ็ญประโยชน์

1.3.2 หล่อเทียนพรรษา โดยร่วมกับชุมชนในการหล่อเทียนและแห่เทียนพรรษา

1.3.3 สถานศึกษาจัดบรรยากาศวันสำคัญทางศาสนาโดยประดับธงทิวสีเหลือง เชิญธงธรรมจักรธงฉัพพรรณรังสีและเปิดเพลงธรรมะทางวิทยุของสถานศึกษา(เสียงตามสาย)

1.4 กิจกรรมพิเศษ

1.4.1 กิจกรรมวันสำคัญของชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ (วันขึ้นปีใหม่ วันสงกรานต์ วันพ่อ วันแม่ ฯลฯ)

1.4.2 กิจกรรมส่งเสริมเด็กดี

1.4.3 กิจกรรมต้นไม้พูดได้ / ป้ายคติธรรม

1.4.4 กิจกรรมนิทรรศการทางศาสนา

1.4.5 บรรพชาสามเณรเฉลิมพระเกียรติ

1.4.6 เข้าค่ายธรรมะ

1.4.7 กิจกรรมปฏิสัมพันธ์ เช่น ครูทักทายนักเรียนด้วยวาจาอ่อนหวาน และสัมผัสที่ประกอบด้วยเมตตา

1.4.8 กิจกรรมไขปัญหาธรรม

1.4.9 กิจกรรมบันทึกความดี

1.4.10 กิจกรรมอธิษฐานจิตก่อนเรียน

1.4.11 กิจกรรมอบรมธรรมะ 5 นาที (อาจจัดสัปดาห์ละ 1 ครั้ง)

1.4.12 กิจกรรมกำหนดทักษะและความรู้ทางพระพุทธศาสนา

1.4.13 กิจกรรมถือศีล นอนวัด ปฏิบัติธรรมในช่วงเข้าพรรษา

1.4.14 กิจกรรมสร้างสรรค์สังคม เช่น ทำความสะอาดห้องน้ำ

1.4.15 กิจกรรมต้นไม้อธิษฐาน

1.4.16 กิจกรรมทำบัญชีรับจ่าย

1.4.17 กิจกรรมปลูกผักสวนครัว

1.4.18 เข้าค่ายทักษะกระบวนการคิดด้วยหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

2. ประชากร ได้แก่

2.1 ผู้บริหาร

2.2 ครูที่รับผิดชอบแต่ละกิจกรรมและพระวิทยากร

2.3 ครูประจำชั้นป.1 – ป.6

2.4 ผู้ปกครองนักเรียนและบุคคลในชุมชน

2.5 คณะกรรมการสถานศึกษา

3. ตัวแปรที่ศึกษาได้แก่สภาพการดำเนินงานของโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียง 5 ด้าน ดังนี้

3.1 บริบทของโครงการ

3.2 ปัจจัยนำเข้าของโครงการ

3.3 กระบวนการดำเนินการของโครงการ

3.4 ผลสัมฤทธิ์ของโครงการ

3.5 ผลกระทบของโครงการ

4. ระยะเวลาการประเมิน ได้แก่ ปีการศึกษา2562 – 2563

3. นิยามศัพท์เฉพาะ

1. โรงเรียนในโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงหมายถึง โรงเรียนระบบปกติทั่วไป ที่นำหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาใช้หรือประยุกต์ใช้ในการบริหาร และการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษา เน้นกรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาร่วมกับหลักเศรษฐกิจพอเพียงอย่างบูรณาการ ผู้เรียนได้เรียนรู้ได้พัฒนาการกิน อยู่ ดู ฟัง ให้เป็นโดยผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรมแสวงปัญญาและมีวัฒนธรรมเมตตา เป็นฐานการดำเนินชีวิต

2. โครงการคุณธรรมนำใจใช้

ชีวิตพอเพียงหมายถึง การดำเนินการจัดกิจกรรมที่นำหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาใช้หรือประยุกต์ใช้ในการบริหาร และการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษา เน้นกรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาร่วมกับหลักเศรษฐกิจพอเพียงอย่างบูรณาการ ผู้เรียนได้เรียนรู้ได้พัฒนาการกิน อยู่ ดู ฟัง ให้เป็น โดยผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรมแสวงปัญญาและมีวัฒนธรรมเมตตาเป็นฐานการดำเนินชีวิตเพื่ออบรมคุณธรรมจริยธรรมตามแนวทางพุทธศาสนาให้กับนักเรียน มีกระบวนการดำเนินการ 4 กิจกรรม ดังนี้

2.1 กิจกรรมการจัดการเรียนรู้ในชั้นเรียนหมายถึง การดำเนินการอบรมคุณธรรมจริยธรรมให้นักเรียนโดยจัดกิจกรรมตามหลักสูตรและกิจกรรมเสริมหลักสูตรในห้องเรียน ได้แก่การเรียนในกลุ่มสาระต่างๆและการเรียนธรรมศึกษา

2.2 กิจกรรมเสริมหลักสูตร หมายถึง กิจกรรมที่จัดให้แก่นักเรียนนอกเหนือจากการเรียนในชั้นเรียน ได้แก่ กิจกรรมหน้าเสาธงและกิจกรรมประจำสัปดาห์

2.3 กิจกรรมวันสำคัญทางศาสนา หมายถึง กิจกรรมที่จัดให้นักเรียนและครูได้ร่วมพิธีทางศาสนา บำเพ็ญกุศลเนื่องในวันสำคัญทางศาสนาและจัดนิทรรศการวันสำคัญทางศาสนา

2.4 กิจกรรมพิเศษ หมายถึง อบรมคุณธรรมจริยธรรมให้นักเรียนโดยจัดกิจกรรมพิเศษที่นอกเหนือจาก 3 กิจกรรมแรก ได้แก่ กิจกรรมวันสำคัญที่ไม่ใช่วันสำคัญทางศาสนา กิจกรรมส่งเสริมเด็กดีกิจกรรมต้นไม้พูดได้ /ป้ายคติธรรม กิจกรรมจัดนิทรรศการทางศาสนา ค่ายคุณธรรม กิจกรรมไขปัญหาธรรมกิจกรรมบันทึกความดีและบรรพชาสามเณรและศีลจาริณีเฉลิมพระเกียรติ

3. บริบทของโครงการ หมายถึง ความสอดคล้องระหว่างวัตถุประสงค์ของโครงการกับนโยบายของสังกัดเทศบาลนครขอนแก่นนโยบายโรงเรียน ความจำเป็นของโรงเรียน และหลักสูตรการจัดการเรียนการสอน

4. ปัจจัยนำเข้าหมายถึง สิ่งที่เป็นเงื่อนไขหลักและส่งผลอย่างชัดเจนต่อการพัฒนานักเรียนและการดำเนินงานตามโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียง ได้แก่ บุคลากรที่มีคุณลักษณะที่ดีในวิถีพุทธ มีการบริหารจัดการ มีหลักสูตร มีแหล่งเรียนรู้และสภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา วิทยากร งบประมาณ ระยะเวลา สถานที่ วัสดุอุปกรณ์ ความรู้ความสามารถของคณะทำงาน การสนับสนุนของฝ่ายบริหารโรงเรียน ผู้ปกครองและบุคลากรในชุมชน

5. กระบวนการดำเนินงาน หมายถึง การดำเนินงานให้เป็นไปตามขั้นตอน 4กิจกรรมที่วางไว้ในโครงการวิธีที่ครู อาจารย์ วิทยากรดำเนินการอบรมสั่งสอน จัดกิจกรรมเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ ได้แก่ การจัดบรรยากาศและกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เป็นไปตามหลักไตรสิกขาและบูรณาการในวิถีชีวิต

6. ผลผลิตของโครงการหมายถึง ผลที่เกิดกับผู้เรียนจากการดำเนินงานโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงตามหลักภาวนา 4 คือ เป็นผู้มีคุณลักษณะ กิน อยู่ ดู ฟัง เป็น

มีองค์ประกอบด้านกาย ศีล สมาธิ และปัญญา ผู้เรียนดำเนินชีวิตอย่างมีคุณค่าและมีความสุข

7. ผลกระทบของโครงการ หมายถึง ผลจากการพัฒนาตามระบบไตรสิกขาและเศรษฐกิจพอเพียงที่สถานศึกษาดำเนินการทั้งระบบแล้วเกิดผลดีและผลต่อเนื่องเป็นที่พึงพอใจของผู้เกี่ยวข้อง มาตรฐานด้านผลกระทบที่ประสงค์ให้เกิดคือ บ้าน (ผู้ปกครอง ชุมชน) วัด โรงเรียน ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียง ก่อให้เกิดผลต่อเนื่องและส่งผลดีต่อสังคมในวงกว้างและเกิดความสมานฉันท์ร่วมมือกันพัฒนาโรงเรียนและสังคมตามวิถีพุทธอย่างต่อเนื่อง

8. ความพึงพอใจ หมายถึง การเห็นความสำคัญและร่วมมือส่งเสริม สนับสนุนของบุคลากรในโรงเรียน ผู้ปกครอง ผู้นำในชุมชน และนักเรียนที่มีต่อโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงของโรงเรียนเทศบาลบ้านโนนชัย

9. กัลยาณมิตรความมีกัลยาณมิตร คือ มีผู้แนะนำสั่งสอน มีที่ปรึกษา เพื่อนที่คบหา และบุคคลผู้แวดล้อมที่ดี ความรู้จักเลือกเสวนาบุคคลหรือเข้าร่วมหมู่กับผู้มีปัญญามีความสามารถซึ่งจะช่วยแวดล้อม สนับสนุน ชักจูง ชี้ช่องทาง เป็นแบบอย่าง ตลอดจนเป็นเครื่องอุดหนุนเกื้อกูลต่อกัน ให้ดำเนินไปด้วยดีในการศึกษาอบรม การครองชีวิต การประกอบกิจการ และธรรมปฏิบัติสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี ข้อนี้เป็นองค์ประกอบภายนอก

10. ไตรสิกขาคือ ข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัด อบรม กาย วาจา จิตใจและปัญญาให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือ พระนิพพาน ประกอบด้วย

- อธิศีลสิกขา (สิกขา คือ ศีลอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติ อย่างสูง)
- อธิจิตสิกขา (สิกขา คือ จิตอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดอบรมจิต เพื่อให้เกิด คุณธรรม เช่น สมาธิอย่างสูง)
- อธิปัญญาสิกขา (สิกขา คือ ปัญญาอันยิ่ง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง)

เรียกง่ายๆว่า ศีล สมาธิ ปัญญา

11. ปัญญาวุฑฒิธรรม 4คือ ธรรมเป็นเครื่องเจริญ คุณธรรมที่ก่อให้เกิดความงอกงาม 4 ประการ ได้แก่

1) สัปปุริสสังเสวะ (คบหาสัตบุรุษ เสวนาท่านผู้รู้ทรงคุณ)
2) สัทธัมมัสสวนะ (ฟังสัทธรรม เอาใจใส่เล่าเรียนหาความรู้จริง)
3) โยนิโสมนสิการ (ทำในใจโดยแยบคาย คิดหาเหตุผลโดยถูกวิธี)
4) ธัมมานุธัมมปฏิบัติ (ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติธรรมให้ถูกต้องตามหลัก คือ ให้สอดคล้องพอดีตามขอบเขตความหมายและวัตถุประสงค์ที่สัมพันธ์กับธรรมข้ออื่นๆ นำสิ่งที่ได้เล่าเรียนและตริตรองแล้วไปใช้ให้ถูกต้องตามหลักและความหมายของสิ่งนั้นๆ)

12. ภาวนา 4 หมายถึง การเจริญการทำให้เป็นให้มีขึ้นการฝึกอบรมการพัฒนา (cultivation; training; development) มี 4 ประการ คือ

1) กายภาวนา หมายถึง การเจริญกาย, พัฒนากาย, การฝึกอบรมกายให้รู้จักติดต่อเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดีและปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงามให้อกุศลธรรมเสื่อมสูญ,การพัฒนาความสัมพันธ์กัสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (physical development)

2) สีลภาวนา หมายถึง การเจริญศีลพัฒนาความประพฤติการฝึกอบรมศีลให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหายอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน (moral development)

3) จิตภาวนา หมายถึง การเจริญจิตพัฒนาจิตการฝึกอบรมจิตใจให้เข้มแข็งมั่นคงเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา ขยันหมั่นเพียรอดทนมีสมาธิ และสดชื่นเบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น (cultivation of the heart; emotional development)

4) ปัญญาภาวนา หมายถึง การเจริญปัญญาพัฒนาปัญญาการฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงรู้เท่าทันเห็นโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลอดพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา
(cultivation of wisdom; intellectual development)

13. ศีล 5หรือ เบญจศีล หมายถึง ความประพฤติชอบทางกายและวาจาการรักษากายวาจาให้เรียบร้อยการรักษาปกติตามระเบียบวินัยข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่วการควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน (the Five Precepts; rules of morality) ได้แก่

1) ปาณาติปาตา เวรมณี หมายถึง เว้นจากการปลงชีวิตเว้นจากการฆ่าการประทุษร้ายกัน(to abstain from killing)

2) อทินฺนาทานา เวรมณี หมายถึง เว้นจากการถือเอาของที่เขามิได้ให้เว้นจากการโกงละเมิดกรรมสิทธิ์ ทำลายทรัพย์สิน(to abstain from stealing)

3) กาเมสุมิจฺฉาจารา เวรมณี หมายถึง เว้นจากการประพฤติผิดในกามเว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน (to abstain from sexual misconduct)

4) มุสาวาทา เวรมณี หมายถึง เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง(to abstain from false speech)

5) สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา เวรมณีหมายถึง เว้นจากน้ำเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษ (to abstain from intoxicants causing heedlessness)

14. พฤติกรรมการมีคุณธรรมและจริยธรรม หมายถึง พฤติกรรมของนักเรียนในด้าน
ความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์ ความมีเหตุผล ความกตัญญูกตเวที ความมีวินัย ความเสียสละ ความสามัคคี ความประหยัด การพึ่งตนเอง ความขยันหมั่นเพียรและความเมตตากรุณา

1) ความรับผิดชอบ หมายถึง ความ

มุ่งมั่นตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมายด้วยความพยายาม ความละเอียดรอบครอบ เพื่อให้บรรลุตามความมุ่งหมาย โดยรู้จักหน้าที่ที่ตนต้องกระทำหรือปฏิบัติและยอมรับผลของการกระทำนั้นทั้งทางด้านผลดีและผลเสียพร้อมทั้งปรับปรุงวิธีปฏิบัติให้ดีขึ้น

2) ความซื่อสัตย์ หมายถึง การประพฤติอย่างตรงไปตรงมาตรงต่อหน้าที่ ตรงต่อความเป็นจริง ทั้งตนเองและผู้อื่น

3) ความมีเหตุผล หมายถึง ความสามารถในการคิดพิจารณาอย่างรอบครอบถึงสาเหตุและผลที่จะเกิดขึ้น ใช้ปัญญา ไตร่ตรองโดยยึดจุดมุ่งหมาย หลักการและข้อมูลต่าง ๆ

4) ความกตัญญู หมายถึง ความรู้จักบุญคุณของคน หรือหน่วยงาน หรือประเทศชาติ และพยายามหาโอกาสตอบแทนสนองพระคุณต่อผู้มีพระคุณเหล่านั้น

5) ความมีวินัย หมายถึง การประพฤติปฏิบัติอย่างมีระเบียบของบุคคลซึ่งกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคมเพื่อความสงบสุขในชีวิตของตนเองและความเป็นระเบียบของสังคม

6) ความเสียสละ หมายถึง การรู้จักยอมละประโยชน์ส่วนตนเพื่อส่วนรวมการปันแก่คนที่ควรให้ กำลังกาย กำลังทรัพย์ และกำลังสติปัญญาตามความสามารถ

7) ความสามัคคี หมายถึง เป็นการรวมกำลังเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเพื่อทำงานอย่างใดอย่างหนึ่งให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ของกลุ่ม และกำลังที่รวมกันนั้นเป็นกำลังกาย กำลังความคิดเห็น กำลังความรู้ โดยใช้กำลังความสามารถเหล่านี้ร่วมกันปฏิบัติงานด้วยความกลมเกลียวไม่ทะเลาะวิวาทเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง

8) ความประหยัด หมายถึง การรู้จักยับยั้ง ระมัดระวังใช้สิ่งต่าง ๆ ให้เกิดประโยชน์ตามความเหมาะสม

9) การพึ่งตนเอง หมายถึง พฤติกรรมของบุคคลที่มุ่งกระทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเองในลักษณะดังนี้คือปฏิบัติงานที่ต้องรับผิดชอบโดยไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ตัดสินใจในสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างมั่นใจ กล้าเผชิญปัญหา และปฏิบัติตนในโอกาสและสถานที่ต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม

10) ความขยันหมั่นเพียร หมายถึง ความมานะพยายามเอาใจใส่ต่องานด้วยความกระตือรือร้น ไม่นิ่งเฉย ให้เวลาล่วงไปโดยเปล่าประโยชน์ และมิได้ย่อท้อต่ออุปสรรคต่าง ๆ เพื่อให้งานสำเร็จตามความมุ่งหมายหรือความต้องการ

11) ความเมตตา หมายถึง การเป็นผู้รู้จักให้ไม่เบียดเบียนผู้อื่นและปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข

12) ความกรุณา หมายถึง ความสงสารอยากให้ผู้อื่นพ้นทุกข์

15. ผู้ปกครอง หมายถึง ผู้ปกครองนักเรียนโรงเรียนเทศบาลบ้านโนนชัย ประจำปีการศึกษา 2562

16. ผู้นำชุมชนและหน่วยงานต่างๆ

หมายถึง ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล หัวหน้าหน่วยงานของรัฐและเอกชนที่อยู่ในเขตบริการทางการศึกษาของโรงเรียนเทศบาลบ้านโนนชัย สังกัดเทศบาลนครขอนแก่น

17. นักเรียน หมายถึง นักเรียนโรงเรียนเทศบาลบ้านโนนชัย ประจำปีการศึกษา 2562

4. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบความสอดคล้องของวัตถุประสงค์ของโครงการกับบริบทของโครงการ
2. ทำให้ทราบถึงความเหมาะสมเพียงพอของโครงการ
3. ได้ทราบปัญหา จุดเด่น จุดด้อยของการดำเนินงานตามโครงการ เพื่อกำหนดแนวทาง

การดำเนินงานที่มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นต่อไป

4. ทำให้ทราบถึงผลสัมฤทธิ์ของโครงการ
5. ทำให้ทราบถึงผลกระทบของโครงการที่มีต่อนักเรียน ครู ผู้ปกครอง ชุมชน
6. เป็นแนวทางในการปรับปรุงและพัฒนาระบบบริหารงานด้านการส่งเสริมคุณธรรม

จริยธรรมของนักเรียน

7. เป็นแนวทางในการประเมินโครงการอื่นๆ ที่มีลักษณะเดียวกัน
8. เป็นแนวทางสำหรับผู้บริหารสถานศึกษาอื่น ๆ ที่มีสภาพแวดล้อมใกล้เคียงกันนำไปประยุกต์ใช้

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประเมินโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงของโรงเรียนเทศบาลบ้านโนนชัย มีดังนี้

1. **รายละเอียดโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียง**
2. แนวคิดพื้นฐานและหลักการเกี่ยวกับการประเมินผลโครงการ
   - 2.1 ลักษณะของงานโครงการ
   - 2.2 ความหมายของการประเมิน
   - 2.3 ความหมายของโครงการและการประเมินโครงการ
   - 2.4 ความมุ่งหมาย ความสำคัญและประโยชน์ของการประเมินโครงการ
   - 2.5 ประเภทของการประเมินโครงการ
   - 2.6 รูปแบบของการประเมินโครงการ
3. **แนวคิดและหลักการเกี่ยวกับการดำเนินงานโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียง**
   - 3.1 ความสำคัญและความเป็นมาของโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียง
   - 3.2 ความหมายของโครงการ

คุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียง

3.3 รูปแบบของโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียง

3.4 การบริหารจัดการโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียง

3.5 การพัฒนาบุคลากรและคุณลักษณะบุคลากรโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียง

3.6 การเกื้อกูลสัมพันธ์โรงเรียนในโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงกับชุมชน

3.7 การบริหารโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียง

3.8 ปัจจัยการดำเนินงานของโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียง

3.9 กระบวนการเสริมสร้างคุณธรรมและจริยธรรมตามโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียง

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วิธีดำเนินการประเมินโครงการ

การประเมินผลโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงของโรงเรียนเทศบาลบ้านโนนชัย ปีการศึกษา 2562ในครั้งนี้ ผู้ประเมินได้กำหนดวิธีการแนวทางการประเมินโดยนำเสนอตามลำดับ ดังนี้

การศึกษาผลการประเมินโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงของโรงเรียนเทศบาลบ้านโนนชัยในครั้งนี้ ผู้ประเมินได้กำหนดแนวทางการประเมินโดยใช้การประเมินรูปแบบซิปป์ (CIPP MODEL) ของสตัพเฟิลบีม (Stufflebeam) โดยใช้รูปแบบซิปป์ประยุกต์ (CIPPI Evaluation) มีรายละเอียดในการนำเสนอดังนี้

1. รูปแบบที่ใช้ในการประเมินผล
2. วิธีการประเมินผลโครงการ
3. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง
4. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล
5. การเก็บรวบรวมข้อมูล
6. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

1. วิธีการประเมินโครงการ

1. กลุ่มผู้ให้ข้อมูล ได้แก่

1.1 ผู้บริหาร จำนวน 1 คน

1.2 พระวิทยากร จำนวน 5 คน

1.3 ครูผู้รับผิดชอบโครงการ จำนวน 1 คน

1.4 ครูที่รับผิดชอบกิจกรรมย่อยในโครงการ จำนวน 4 คน

1.5 ครูประจำชั้น จำนวน 11คน

1.6 ผู้ปกครองนักเรียน จำนวน 689 คน

1.7 นักเรียนโรงเรียนเทศบาลบ้านโนนชัย ปีการศึกษา 2562 จำนวน 689คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย

2.1 แบบสอบถามความสอดคล้อง

ระหว่างวัตถุประสงค์ของโครงการกับนโยบายของสังกัดเทศบาลนครขอนแก่น นโยบายโรงเรียน ความต้องการและความจำเป็นของโรงเรียน หลักสูตรการจัดการเรียนการสอน

2.2 แบบสอบถามเกี่ยวกับปัจจัยนำเข้าของโครงการเกี่ยวกับความเหมาะสม/เพียงพอของปัจจัยนำเข้าในกิจกรรมย่อย 4 กิจกรรม ในด้านบุคลากร งบประมาณ สถานที่ วัสดุอุปกรณ์และการบริหารจัดการ

2.3 แบบสอบถามเกี่ยวกับประสิทธิภาพของกระบวนการดำเนินงานตามโครงการด้านการจัดการเรียนรู้ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ที่เป็นกัลยาณมิตรและกิจกรรมพื้นฐานตามแนววิถีพุทธ

2.4 แบบประเมินผลผลิตของโครงการที่เกิดกับผู้เรียนจากการพัฒนาตามหลักภาวนา 4ในพัฒนาการ 4 ด้าน คือ พัฒนาการทางกาย ด้านพัฒนาการทางสังคม พัฒนาการทางจิต และพัฒนาการด้านปัญญา

2.5 แบบสอบถามเกี่ยวกับผลกระทบของโครงการต่อผู้ปกครอง ชุมชน วัด และโรงเรียน ได้แก่ ประโยชน์และผลดีของการดำเนินการตามโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงที่มีต่อ บ้าน วัดโรงเรียน

3. การหาคุณภาพของเครื่องมือโดยการให้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบความถูกต้อง ความชัดเจนของการใช้ภาษาและรูปแบบของเครื่องมือนำแบบสอบถามที่ผ่านการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิมาหาค่าดัชนีความสอดคล้องโดยใช้เทคนิค IOC (Index of Item Objection Congrurence) นำมาปรับปรุงแก้ไข จัดพิมพ์เป็นแบบสอบถามฉบับสมบูรณ์ และนำแบบสอบถามไปเก็บรวบรวมข้อมูลจากประชากร

4. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล เก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

4.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามความสอดคล้องระหว่างวัตถุประสงค์ของโครงการกับนโยบายของสังกัดเทศบาลนครขอนแก่น นโยบายของโรงเรียน ความต้องการและความจำเป็นของโรงเรียนและหลักสูตรการจัดการเรียนการสอน นำไปให้พระวิทยากร ผู้บริหารครูผู้รับผิดชอบโครงการ ครูผู้รับผิดชอบกิจกรรมย่อยในโครงการ และครูประจำชั้น จำนวน
22 คน ตอบแบบสอบถาม

4.2 การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามเพื่อประเมินความเหมาะสมของปัจจัยเบื้องต้นในการดำเนินงานของโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงของโรงเรียนเทศบาลบ้านโนนชัยนำไปให้พระวิทยากร ผู้บริหาร ครูผู้รับผิดชอบโครงการ ครูผู้รับผิดชอบกิจกรรมย่อย
ในโครงการและครูประจำชั้น จำนวน 22คน ตอบแบบสอบถาม

4.3 การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามเพื่อประเมินประสิทธิภาพกระบวนการดำเนินงานของโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงนำไปให้พระวิทยากร ผู้บริหาร ครูผู้รับผิดชอบโครงการ ครูผู้รับผิดชอบกิจกรรมย่อยในโครงการ และครูประจำชั้น จำนวน 22คนตอบแบบสอบถาม

4.4 การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามเพื่อประเมินผลผลิตของโครงการ

เกี่ยวกับพฤติกรรมคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนที่เกิดจากการพัฒนาตามหลักภาวนา 4 ในพัฒนาการ 4 ด้าน คือ พัฒนาการทางกาย ด้านพัฒนาการด้านสังคม พัฒนาการด้านจิตใจและพัฒนาการด้านปัญญา นำไปให้กลุ่มผู้ให้ข้อมูลคือ พระวิทยากร ผู้บริหาร ครูผู้รับผิดชอบโครงการ ครูผู้รับผิดชอบกิจกรรมย่อยในโครงการ และครูประจำชั้น จำนวน 22คน ผู้ปกครองนักเรียน จำนวน 689 คน และนักเรียนปีการศึกษา 2562 จำนวน 689 คนรวม 1,400คน ตอบแบบสอบถาม

4.5 การเก็บรวบรวมข้อมูลที่เป็นผลกระทบของการดำเนินงานตามโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงที่มีต่อบ้าน วัด โรงเรียน เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามเพื่อบันทึกรวบรวมข้อมูลโดยใช้กลุ่มผู้ให้ข้อมูล คือ พระวิทยากร ผู้บริหาร ครูผู้รับผิดชอบโครงการ ครูผู้รับผิดชอบกิจกรรมย่อยในโครงการ และครูประจำชั้น จำนวน 22 คน ผู้ปกครองนักเรียน จำนวน 689คนและนักเรียนระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ปีการศึกษา 2562 จำนวน 689 คนรวม 1,400 คน ตอบแบบสอบถาม

การวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการประเมินโครงการ

1. ผลการประเมินบริบทของโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงของโรงเรียนเทศบาลบ้านโนนชัยตามความคิดเห็นของพระวิทยากร ผู้บริหาร ครูผู้รับผิดชอบโครงการ ครูผู้รับผิดชอบกิจกรรมย่อยในโครงการ และครูประจำชั้น พบว่า วัตถุประสงค์ของโครงการกับนโยบายของสังกัดเทศบาลนครขอนแก่นนโยบายของโรงเรียน หลักสูตรการจัดการเรียนการสอนความต้องการและความจำเป็นของโรงเรียนมีความสอดคล้องอยู่ในระดับมาก

2. ผลการประเมินปัจจัยนำเข้าด้านความเหมาะสมและพอเพียงเกี่ยวกับบุคลากร งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ และสถานที่และการบริหารจัดการตามความคิดเห็นของพระวิทยากร ผู้บริหาร ครูผู้รับผิดชอบโครงการ ครูผู้รับผิดชอบกิจกรรมย่อยในโครงการ และครูประจำชั้น พบว่า

2.1 ปัจจัยนำเข้าของโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงด้านบุคลากร ในภาพรวมพบว่ามีความเหมาะสม/พอเพียงอยู่ในระดับมากทุกรายการ ค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก และเมื่อพิจารณาแยกเป็นรายการแล้วพบว่า รายการที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ รายการที่ 8ผู้บริหาร/ครู/นักเรียนมีอุดมการณ์ที่จะพัฒนาตนเองและดำเนินชีวิตที่ดีงาม มีระดับของความเหมาะสม / พอเพียงสูงสุด ($\overline{X}$ = 4.44)

2.2 ปัจจัยนำเข้าของโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงด้านวัสดุอุปกรณ์อาคารในภาพรวมมีความเหมาะสมพอ/เพียงอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาแยกเป็นรายการแล้วพบว่า

รายการที่มีความเหมาะสม/พอเพียงในระดับมากสุด คือรายการที่ 4 มีป้ายนิเทศ ป้ายคติธรรม หรือคำขวัญคุณธรรมจริยธรรมรายการที่ 5 จัดประดิษฐานพระพุทธรูปประจำโรงเรียนและประจำห้องเรียนเหมาะสม รายการที่ 7 บริเวณโรงเรียนปราศจากสิ่งเสพติด อบายมุข สิ่งมอม

เมาทุกชนิดรายการที่ 8โรงเรียนมีแหล่งเรียนรู้ที่เอื้อต่อการดำเนินการโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงความเหมาะสมพอเพียงในระดับมากและมีระดับของความเหมาะสมพอเพียงในระดับสูงสุด ($\overline{X}$=3.81)

2.3 ปัจจัยนำเข้าของโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงสถานที่ด้านงบประมาณในภาพรวมมีความเหมาะสม/พอเพียงอยู่ในระดับมากทุกรายการ เมื่อพิจารณาแยกย่อยเป็นรายการแล้วพบว่า รายการที่มีความเหมาะสม/พอเพียงอยู่ในระดับมากที่สุด คือ งบประมาณการจัดกิจกรรมเข้าค่ายธรรมะ รองลงมา คือ งบประมาณการจัดกิจกรรมเนื่องในโอกาสวันสำคัญทางศาสนา

2.4 ปัจจัยนำเข้าของโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงด้านการบริหารจัดการในภาพรวมมีความเหมาะสม/พอเพียงอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาแยกย่อยเป็นรายการแล้วพบว่า รายการที่มีความเหมาะสม/พอเพียงอยู่ในระดับมากที่สุด คือ มีการนิเทศ กำกับ ติดตามการดำเนินงานโรงเรียนคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงอย่างต่อเนื่องและรองลงมา คือ มีการปลูกฝังศรัทธาสร้างเสริมปัญญาในระพุทธศาสนาให้เกิดขึ้นกับบุคลากรในโรงเรียนและผู้เกี่ยวข้องและโรงเรียน
มีวิสัยทัศน์หรือปรัชญา พันธกิจ เป้าหมาย ธรรมนูญ หรือแผนกลยุทธ์ที่มีจุดเน้นในการพัฒนาคุณธรรมนักเรียนตามแนวทางโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียง

3. ผลการประเมินประสิทธิภาพกระบวนการดำเนินงานตามโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงตามความคิดเห็นบุคลากรภายในโรงเรียน ได้แก่ พระวิทยากร ผู้บริหาร ครูผู้รับผิดชอบโครงการครูผู้รับผิดชอบกิจกรรมย่อยในโครงการและครูประจำชั้น ในด้านการจัดการเรียนรู้ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ที่เป็นกัลยาณมิตรและด้านกิจกรรมพื้นฐานตามแนววิถีพุทธ พบว่า

3.1 กระบวนการดำเนินงานด้านการจัดการเรียนรู้สรุปได้ดังนี้

3.1.1 กระบวนการดำเนินตามโครงการด้านการจัดการเรียนรู้ ในภาพรวมมีระดับการปฏิบัติอยู่ในระดับปฏิบัติมากเมื่อพิจารณาในแต่ละรายการพบว่ารายการที่มีระดับการปฏิบัติสูงที่สุดคือนิมนต์พระสงฆ์หรือเชิญวิทยากรมาสอนพุทธศาสนานักเรียนสม่ำเสมอ รองลงมาคือโรงเรียนจัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนรอบด้านอย่างสมดุล สมบูรณ์ทั้งกาย ความประพฤติ จิตใจและปัญญา และส่งเสริม ยกย่อง เชิดชู ผู้ทำดี เป็นประจำ

3.1.2 จุดเด่น จุดด้อย และสิ่งที่ต้องปรับปรุงแก้ไขของกระบวนการดำเนินงานตามโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงด้านการจัดการเรียนรู้ มีจุดเด่น คือโรงเรียนนิมนต์พระสงฆ์หรือเชิญวิทยากรมาสอนพุทธศาสนานักเรียนสม่ำเสมอโรงเรียนจัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนรอบด้านอย่างสมดุล สมบูรณ์ทั้งกาย ความประพฤติ จิตใจและปัญญาและมีการส่งเสริม ยกย่อง เชิดชูผู้ทำดีเป็นประจำ จุดด้อยของโครงการพบว่าการจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการแสวงหาความรู้ และสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเองโดยอาศัยหลักธรรม และการใช้สื่อการเรียนรู้ที่ส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมแก่นักเรียนอยู่เสมอยังไม่เหมาะสมและไม่ต่อเนื่อง ซึ่งควรดำเนินการ

ปรับปรุงแก้ไขโดยการฝึกให้นักเรียนแสวงหาความรู้ และสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเองโดยอาศัยหลักธรรม และผลิต จัดหา และใช้สื่อการเรียนรู้ที่หลากหลายตลอดจนสื่อเทคโนโลยีในการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมแก่นักเรียน เพื่อให้นักเรียนสนใจการเรียนและได้เรียนอย่างมีความสุขอยู่เสมอ

3.2 กระบวนการดำเนินงานด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ที่เป็นกัลยาณมิตร สรุปได้ดังนี้

3.2.1 กระบวนการดำเนินงานด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ที่เป็นกัลยาณมิตรในภาพรวมมีระดับการปฏิบัติอยู่ในระดับปฏิบัติมากเมื่อพิจารณาแยกย่อยเป็นรายการแล้วพบว่ารายการที่มีระดับการปฏิบัติมากที่สุดคือส่งเสริมให้ครูและนักเรียนปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ผู้อื่น รองลงมาคือ โรงเรียนจัดตกแต่งอาคารสถานที่ภูมิทัศน์เป็นธรรมชาติร่มรื่น สวยงาม สะอาด เป็นระเบียบ ปลอดภัย ให้ความรู้สึกผ่อนคลาย สบายกาย สบายใจ

3.2.2 จุดเด่น จุดด้อย และสิ่งที่ต้องปรับปรุงแก้ไขของกระบวนการดำเนินงานด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ที่เป็นกัลยาณมิตร จุดเด่น คือโรงเรียนส่งเสริมให้ครูและนักเรียนปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ผู้อื่น เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของครูและนักเรียน ที่ช่วยส่งเสริมให้ครูและนักเรียนเป็นคนดีมี เกิดความภาคภูมิใจในการทำความดี ส่งผลดีต่อการปฏิบัติงานและการเรียนรู้ของผู้เรียน จุดด้อยของโครงการคือโรงเรียนมีการประสานงานและประชาสัมพันธ์เชิญชวน ขอความร่วมมือกับผู้ปกครอง ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานต้นสังกัดในการจัดกิจกรรมตามแนววิถีพุทธยังไม่ต่อเนื่องและทั่วถึง ปรับปรุงแก้ไขโดยการวางแผน ปรับปรุงระบบประชาสัมพันธ์ และดำเนินการประชาสัมพันธ์เชิญชวน ผู้ปกครอง ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานต้นสังกัดเพื่อประสานความร่วมมือในการจัดกิจกรรมตามแนววิถีพุทธอย่างทั่วถึง

3.3 กระบวนการดำเนินงานตามโครงการด้านกิจกรรมพื้นฐานตามแนววิถีพุทธ สรุปได้ดังนี้

3.3.1 กระบวนการดำเนินงานตามโครงการด้านกิจกรรมพื้นฐานตามแนววิถีพุทธในภาพรวมพบว่ามีระดับการปฏิบัติอยู่ในระดับปฏิบัติมากเมื่อพิจารณาแยกย่อยเป็นรายการแล้วพบว่ารายการที่มีระดับการปฏิบัติมากที่สุดคือส่งเสริมให้ทุกคนมีส่วนร่วมและเห็นคุณค่าในการรักษาและสืบต่อพระพุทธศาสนา รองลงมาคือจัดกิจกรรมส่งเสริมพัฒนานักเรียนให้ปฏิบัติกิจกรรมประจำวันและประจำสัปดาห์ตามโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงอย่างต่อเนื่องเหมาะสมและส่งเสริมให้ครูและนักเรียนได้เข้าร่วมกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนาร่วมกับวัด ผู้ปกครองและชุมชนอยู่เสมอ

3.3.2 จุดเด่น จุดด้อย และสิ่งที่ต้องปรับปรุงแก้ไขของโครงการด้านกิจกรรมพื้นฐานตามแนววิถีพุทธ มีจุดเด่น คือส่งเสริมให้ทุกคนมีส่วนร่วมและเห็นคุณค่าในการรักษาและสืบต่อพระพุทธศาสนา ส่งเสริมพัฒนานักเรียนให้ปฏิบัติกิจกรรมประจำวันและประจำสัปดาห์ตามโครงการคุณธรรมนำใจใช้ชีวิตพอเพียงอย่างต่อเนื่องเหมาะสม ส่งเสริมให้ครูและนักเรียนได้

เข้าร่วมกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนาร่วมกับวัด ผู้ปกครองและชุมชนอยู่เสมอ เป็นกิจกรรมที่ปลูกฝังให้เกิดจิตสำนึกในการรักษาศาสนาพุทธให้คงอยู่ต่อไปนักเรียนได้ทำกิจกรรมร่วมกับบุคคลในชุมชนทำให้เกิดสัมพันธ์ที่ดีระหว่างบ้าน วัด และโรงเรียนจุดด้อยคือการจัดกิจกรรมเสริมเนื้อหาสาระตามหลักสูตรยังไม่ต่อเนื่องสม่ำเสมอ ซึ่งควรปรับปรุงแก้ไขโดยการประชุมวางแผนการกำหนดบทบาทหน้าที่ของคณะทำงานอย่างชัดเจนและกำกับติดตามการดำเนินการจัดกิจกรรมให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง

ข้อเสนอแนะในสิ่งที่ควรปรับปรุงของโครงการ คือ การสวดมนต์ไหว้พระและการทำสมาธิได้เป็นกิจกรรมที่สามารถพัฒนาจิตใจของนักเรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพควรจัดอย่างต่อเนื่อง สถานที่ทำกิจกรรมสวดมนต์ไหว้พระยังไม่เหมาะสม เวลาทำสวดมนต์ไหว้พระทำสมาธินักเรียนจะร้อน ทำให้ไม่ค่อยมีสมาธิ เวลาที่ใช้ทำกิจกรรมเป็นเวลาเย็นก่อนกลับบ้านซึ่งก่อนทำกิจกรรมนักเรียนจะเล่นมากเกิดความอ่อนเพลียและเหนื่อยจากการเล่นทำให้นักเรียนเกิดความเบื่อ และไม่มีสมาธิ ซึ่งปรับปรุงแก้ไขโดยการปรับเปลี่ยนเวลาทำกิจกรรมเป็นเวลาช่วงเช้าก่อนเข้าห้องเรียน และจัดสถานที่และสภาพแวดล้อมของสถานที่ให้เอื้อต่อการทำกิจกรรม ดังนั้นหลังจากมีการปรับเปลี่ยนเวลาและปรับปรุงสถานที่ในการทำกิจกรรมแล้วจะทำให้นักเรียนมีความพร้อมและตั้งใจในการปฏิบัติกิจกรรมมากขึ้น

4. ผลการประเมินผลผลิตของโครงการ

4.1 ผลผลิตของโครงการพฤติกรรมคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนด้านพัฒนาการทางกาย พบว่า

4.1.1 นักเรียนบริโภคใช้สอยปัจจัย 4 โดยยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง (ทางสายกลาง พอประมาณ มีภูมิคุ้มกัน มีเหตุมีผล)ให้ได้คุณค่าอย่างแท้จริงในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.1.2 นักเรียนมีพฤติกรรมมุ่งเป็นผู้ผลิตมากกว่าผู้บริโภคในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง

4.1.3 นักเรียนแต่งกายสะอาด เรียบร้อยถูกต้องตามกาลเทศะในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.1.4 นักเรียนดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติและไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.1.5 นักเรียนดูแลร่างกายและปฏิบัติตนให้มีสุขภาพร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์

4.2 ผลผลิตของโครงการพฤติกรรมคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนด้านพัฒนาการทางสังคมพบว่า

4.2.1 นักเรียนมีหิริ–โอตตัปปะในการปฏิบัติตน (ความละอายและเกรงกลัวบาป)ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.2.2 นักเรียนมีศีล 5 เป็น

พื้นฐานในการดำรงชีวิต ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.2.3 นักเรียนมีวินัย มีความรับผิดชอบ ซื่อสัตย์ ตรงต่อเวลาในการปฏิบัติงาน/ประกอบวิชาชีพในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.2.4 นักเรียนปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาในการดำเนินชีวิตประจำวันในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.2.5 นักเรียนยึดหลักอิทธิบาท 4 ในการปฏิบัติงานให้สำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.2.6 นักเรียนปฏิบัติตนในการอยู่ร่วมกันและทำงานร่วมกันได้อย่างมีความสุขตามหลักสังคหวัตถุ 4 (ทาน ปิยวาจา อัตถจริยา สมานัตตตา)ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.2.7 นักเรียนปฏิบัติตนเป็นพุทธมามกะที่ดีและปฏิบัติตนตามศาสนพิธีได้ถูกต้องในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.3 ผลผลิตของโครงการที่เกิดกับนักเรียนด้านพัฒนาการทางจิตพบว่า

4.3.1 นักเรียนมีสติและสมาธิเป็นพื้นฐานในการศึกษาเล่าเรียนและในการทำงานในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.3.2 นักเรียนมีสุภาพจิตที่ดี แจ่มใส ร่าเริง เบิกบาน ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.3.3 นักเรียนมีจิตใจ เมตตา กรุณา (เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ แบ่งปัน) ต่อกันในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.3.4 นักเรียนทำงานและเรียนรู้อย่างตั้งใจ อดทน ขยันหมั่นเพียรในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.3.5 นักเรียนปฏิบัติตนต่อพ่อแม่ ครู ญาติผู้ใหญ่ด้วยความเคารพ มีความกตัญญูรู้คุณ ตอบแทนคุณ (กตัญญูกตเวที)ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.3.6นักเรียนมีความสุขในการเล่าเรียนในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.4 พฤติกรรมคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนด้านพัฒนาการด้านปัญญาพบว่า

4.4.1 นักเรียนศรัทธาและมีความเข้าใจที่ถูกต้องในพระรัตนตรัยในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.4.2 นักเรียนเป็นคนใฝ่รู้ ใฝ่ศึกษาแสวงหาความจริง และ สนใจศึกษาหาความรู้ตลอดชีวิต ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.4.3 นักเรียนมีทักษะในการคิดด้วยอย่างมีเหตุผลด้วยวิธีการที่ถูกต้องเข้าใจและรู้คุณค่าแท้ของสรรพสิ่ง (โยนิโสมนสิการ)ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.4.4 นักเรียนสามารถใช้ความคิดในการพิจารณาไตร่ตรอง เพื่อสร้างสรรค์พัฒนางานอยู่เสมอในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.4.5 นักเรียนสามารถประยุกต์ใช้หลักธรรมแสวงหาความรู้ความจริง เพื่อนำมาวิเคราะห์ และสร้างองค์ความรู้ได้ด้วยตนเองและ

กระบวนการกลุ่มในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.4.6 นักเรียนตระหนักในบาป–บุญ คุณ–โทษ เข้าใจถึงผลดีและผลเสียจากการปฏิบัติและไม่ปฏิบัติตามหลักธรรมในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.4.7 นักเรียนรู้เท่าทัน แก้ไขปัญหาชีวิตและการทำงานได้ด้วยสติปัญญาในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

4.4.8นักเรียนมีความรู้ เข้าใจหลักธรรมสามารถเผยแพร่และนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้เหมาะสมในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

5. ผลกระทบของโครงการ

5.1 ผลกระทบต่อผู้ปกครอง ชุมชม (บ้าน)

5.1.1 บ้านและชุมชนมีสมาชิกที่เป็นคนดี ลด ละ เลิก ไม่ยุ่งเกี่ยวกับอบายมุขในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

5.1.2 สมาชิกในครอบครัว/ชุมชนมีความรัก ห่วงใยเอาใจใส่บุตรหลานมากขึ้นในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

5.1.3 ผู้ปกครอง/ สมาชิกในชุมชน/ผู้นำชุมชนมีการพัฒนาตนเองเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ครอบครัวและคนอื่นในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

5.1.4ชุมชนมีความสงบสุขเป็นสังคมคุณภาพ เอื้ออาทรและสมานฉันท์ สามัคคีในการพัฒนาชุมชนให้เจริญในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

5.2 ผลกระทบต่อวัด

5.2.1 วัดได้ศาสนทายาทและกำลังช่วยงานส่งเสริมพระพุทธศาสนามากขึ้นในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

5.2.2 วัดมีส่วนร่วมในการส่งเสริม สนับสนุนจัดการศึกษาให้แก่นักเรียนในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

5.2.3 มีการร่วมมือจัดกิจกรรมระหว่างวัด ชุมชนและโรงเรียนมากขึ้นในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

5.2.4 วัดได้รับความเชื่อถือศรัทธาจากชุมชนมากขึ้นในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

5.3 ผลกระทบต่อโรงเรียน

5.3.1 คุณภาพทางการศึกษาของนักเรียนสูงขึ้นในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

5.3.2 นักเรียนได้รับรางวัลจากการแข่งขันระดับต่างๆ และการยกย่องชมเชยมากขึ้นในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

5.3.3 นักเรียนมีพัฒนาการทางสติปัญญาและการคิดวิเคราะห์มากขึ้นในภาพรวมอยู่ในระดับมาก

5.3.4 นักเรียนมีการพัฒนาตนเองเป็นแบบอย่างที่ดีแก่เพื่อนๆ

และคนในครอบครัวใน
ภาพรวมอยู่ในระดับมาก

5.3.5 มีการจัดกิจกรรมพา
นักเรียนไปเรียนยังแหล่ง
เรียนรู้หลากหลายในภาพ
รวมอยู่ในระดับมาก

5.3.6 ครูปรับปรุงพัฒนาการ
สอนสู่แนวการสอนแบบ
บูรณาการในภาพรวมอยู่
ในระดับมาก

5.3.7 ครูมีการจัดหา ผลิต
ปรับปรุงพัฒนาสื่อ ใช้สื่อ
และนวัตกรรมการเรียนดี
ขึ้นในภาพรวมอยู่ใน
ระดับมาก

5.3.8 โรงเรียนได้รับความ
ไว้วางใจ เชื่อมั่น ศรัทธา
และได้รับความร่วมมือ
จากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องใน
การจัดการศึกษามากขึ้น

5.3.9 บุคลากรในโรงเรียนมี
ความสมานสามัคคีใน
การปฏิบัติงานมากขึ้นใน
ภาพรวมอยู่ในระดับมาก

5.3.10 ผู้บริหาร และครู มีการ
พัฒนาตนเองเป็น
แบบอย่างที่ดีแก่นักเรียน
และชุมชนในภาพรวม
อยู่ในระดับมาก

5.3.11 โรงเรียนมีการปรับปรุง
ตกแต่งอาคารสถานที่
บรรยากาศในโรงเรียนดี
ขึ้นในภาพรวมอยู่ใน
ระดับมาก

5.3.12 บริเวณโรงเรียน
โดยทั่วไปสะอาดเป็น
ระเบียบเรียบร้อยมากขึ้น
ในภาพรวมอยู่ในระดับ
มาก

5.3.13 โรงเรียน วัด ผู้ปกครอง
และชุมชนมี
ความสัมพันธ์อันดีต่อกัน
มากขึ้นในภาพรวมอยู่ใน
ระดับมาก

5.3.14 ผู้ปกครอง/ชุมชนมีความ
พึงพอใจในการจัด
การศึกษาของโรงเรียน
มากขึ้นในภาพรวมอยู่ใน
ระดับมาก

บรรณานุกรม

กระทรวงศึกษาธิการ. (2557). **คำบรรยาย
เกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีในการ
พัฒนาคุณธรรมจริยธรรม ที่เน้น**

ความมีวินัยและความเป็นประชาธิปไตย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

_____. (2557). ศาสตร์การสอน : **องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ.**กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. (2557). **ค่านิยมและการปฏิบัติตนด้านคุณธรรม จริยธรรม ตามแนวทางพระพุทธศาสนา ของเยาวชนยุคใหม่ในจังหวัดเชียงใหม่.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

กรมวิชาการ. (2556). **นวัตกรรมการเรียนการสอนสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษา.** กรุงเทพฯ :คุรุสภาลาดพร้าว .

กษมา วรวรรณ ณ อยุธยา.(2557). **การนำความรู้ไปใช้ในการปฏิบัติงาน : ศึกษาเฉพาะการฝึกอบรมสายงานการฝึกอบรม (หลักสูตรที่ 1).**สถาบันพัฒนาข้าราชการกรุงเทพมหานคร : สาส์นพิมพ์.

โกวิท ประวาลพฤกษ์. (2557). **เทคนิคการเผยแผ่พุทธศาสนา.** กรุงเทพฯ : โครงการอบรมถวายความรู้พระสังฆาธิการเขตยานนาวาสาทรและเขตบางคอแหลม.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2556). **นโยบายระทรวงศึกษาธิการ.** ค้นเมื่อ 24 กันยายน 2561, จาก http://www.moe.go.th/websm/news_aug05/news_aug0521.htm.

ชลิต จริญศรี. (2559). **รายงานการวิจัยเรื่อง การทำสมาธิในเด็กวัยประถมศึกษา.** กรุงเทพ : สาส์นพิมพ์.

ไชยยศ เรืองสุวรรณ. (2555). **สถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพฯ : กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม.

ณัฏฐกิตติ์ศรีสันต์.(2558). **แนวทางการจัดการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ ของผู้บริหาร ครู และผู้ปกครองนักเรียน ในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานครสวรรค์ เขต 3.** วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี.

ณัฐวุฒิอรุณพานิช.(2559). **การศึกษาปัญหาการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมของครูให้แก่นักเรียนระดับประถมศึกษา สำนักงานเขตธนบุรี สังกัดกรุงเทพมหานคร.** วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ถวัลย์ วงษ์สาธุภาพ,นภารัตน์ วัดสิงห์ และวรลักษณ์ วงษ์สาธุภาพ. (2559).**รูปแบบการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนโรงเรียนวิถีพุทธ** : วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ทองหล่อ เดชไทย.(2555). **ปัญหาและความต้องการของครูผู้สอนระดับประถมศึกษาในการพัฒนาการสอนโดยยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาอำเภอพล จังหวัดขอนแก่น.**วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการประถมศึกษามหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ธีระพร สุวรรณโณ. (2555). **จริยธรรมกับการศึกษา.** นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

_____. (2553). **"การสร้างเสริมลักษณะนิสัยทางจริยธรรม" การสร้างเสริมลักษณะนิสัยระดับปฐมมวัย.** นนทบุรี : หาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

นงลักษณ์ ยุทธสุทธิพงศ์. (2559). **รายงานการวิจัย เรื่องการมีส่วนร่วมของพ่อแม่ผู้ปกครองในการพัฒนาการศึกษา.** กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.

_____. (2559). **การเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนช่วงชั้นที่ 3 โรงเรียนพระกุมารร้อยเอ็ด สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาร้อยเอ็ด เขต 1**. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.

นันทา อ่วมกุลและคณะ.(2555). **เอกสารคำสอนการสอนค่านิยมและจริยธรรม.**คณะศึกษาศาสตร์สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล กระทรวงศึกษาธิการ.

นิศา ชูโต, นงราม เศรษฐพานิช และนิตยา ภัสสรศิริ.(2557). **การเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ในการเรียนและความพึงพอใจในการเรียนวิชาสังคมศึกษาของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ระหว่างการเรียนรู้โดยโครงงานกับการเรียนรู้ตามคู่มือครู.** วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

_____. (2556). **การพัฒนาศีล 5 ของนักเรียนโรงเรียนห้วยหว้า.** งานวิจัยส่วนบุคคล ที่ได้รับ ทุนอุดหนุนประเภททั่วไป จากกระทรวงศึกษาธิการ.

_____. (2557). **ภาวะผู้นำตามหลักสัปปุริสธรรม.** วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิตบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมกุฎราชวิทยาลัย.

บุญเตือน ปั้นแสง.(2556). **ผลการศึกษากลุ่มสัมพันธ์ที่มีต่อความรับผิดชอบของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5.** ปริญญานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาจิตวิทยาแนะแนว คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร.